

मानव विकास निर्देशांक : शिक्षण, आरोग्य व पोषण आणि प्रतिव्याप्ती सरासरी वार्षिक उत्पन्न या बाबींवरून काढलेला आहे.

मानव विकास निर्देशांकात सुधारणा घडून आणण्यासाठी चर्चा औरंगाबाद येथील दि.20/21 सप्टेंबर 2005 रोजीच्या बैठकीत झाली.

त्यादृष्टीने तज्ञ व्यक्ती, सामाजिक कार्यकर्ते, अशासकिय संस्था (CBOS) ज्येष्ठ प्रशासकिय अधिकारी शैक्षणिक क्षेत्रातील तज्ञ यांची एक दिवसाची कार्यशाळा दि. 22 ऑक्टोबर 2005 रोजी आयोजित केली त्यातून चर्चेनंतर दिशादर्शक कृति आराखड तयार करुन तो राज्य शासनाकडे पाठविण्यात आला. 31 मे 2005 रोजी मंत्रीमंडळाच्या बैठकीत राज्यातील अतिमागास 12 जिल्ह्यातील मानव विकास निर्देशांकात सुधारणा करण्याकरिता महाराष्ट्र मानव विकास मिशन ची स्थापना करण्यात आली.

मुख्य कार्यालय	:	औरंगाबाद कार्याध्यक्ष कृ.भि.भोगे
जिल्हास्तर	:	अध्यक्ष - जिल्हाधिकारी सचिव - प्रकल्प संचालक (DHDIC)
तालुकास्तर	:	अध्यक्ष - तहसिलदार सचिव - विस्तार अधिकारी (ग्रा.पं.)
गावस्तर	:	अध्यक्ष - सरपंच सचिव- ग्रामसेवक

मानव विकास निर्देशांक - सद्यस्थिती :

अर्थशास्त्रात एखाद्या देशातील सामान्य जनतेचे राहणीमान उच्च अथवा खालच्या दर्जाचे आहे हे समण्यासाठी त्या देशाचे दरडोई उत्पन्न कसे आहे यावरून ठरविले आहे. परंतु मागील दोन दशकात मगानवी जीवनाचा विकास मोजण्यासाठी मानव विकास निर्देशांकाचा **(Human Development Index)** वापर केला जात आहे. मानव विकास निर्देशांक विकसीत करण्याचे श्रेय पाकिस्तानचे अर्थतज्ञ डॉ.महबुल हक व भारताचे अर्थशास्त्राचे नोबेल पारितोषिक विजेते प्रा.अमर्त्य सेन यांना दिले जाते.

आता संयुक्त राष्ट्रसंघ विकास कार्यक्रम ही संस्था जगातील देशांचे मानव विकास निर्देशांक प्रसिध्द करीत असते. युएनडीपीने मानव विकास अहवालात (सन 2005) भारताचा क्रमांक 177 वा दाखविला आहे. भारताच्या तुलनेत नेपाळ आणि अगदी मागास समजल्या जाणाऱ्या बांग्लादेशानेही या नव्या अहवालात चांगली प्रगती केली आहे. श्रीलंका तर अधीपासूनच भारताच्या तुलनेत आघाडीवर आहे.

यु.एन.डी.पी १७३ देशांचा मानव विकास अहवाल
उच्च मानव विकास निर्देशांक असलेले देश (०.८०० च्या वर एकूण ५३ देश)

अक्र	देश	उच्च मानव विकास निर्देशांक	क्रम	दरडोई उत्पन्न
१	२	३	४	५
१	आईसलँड	०.९६८	१	३६५१०
२	ऑस्ट्रेलिया	०.९६२	२	३१७९४
३	कॅनेडा	०.९६१	३	३३३७५
४	आर्यलँड	०.९५९	४	३८५०५
५	अमेरिका	०.९५१	५	१०८९०

मध्यम मानव विकास निर्देशांक असलेले देश (०.५०० ते ०.८०० यामध्ये एकूण ८४ देश)

१	मेक्सिको	०.७९६	५४	९०२३
२	रशिया	०.७८१	६०	८३७७
३	थायलँड	०.७६२	७०	६४०२
४	चीन	०.७२३	९६	३९७६
५	भारत	०.६१९	१२८	३४५२

निम्न मानव विकास निर्देशांक असलेले देश (०.५०० पेक्षा कमी एकूण ३६ देश)

१	पाकिस्तान	०.४९९	१३८	१९२८
२	नेपाळ	०.४९०	१४२	१३२७
३	बांग्लादेश	०.४७८	१४५	१६०२
४	झांबिया	०.३८९	१६५	१५५९
५	सेरालियोन	०.२७५	१७३	४९०

मानव विकास निर्देशांक (भारत)

मानव विकास निर्देशांक (महाराष्ट्र राज्य)			
अक्र	राज्य	मानव विकास निर्देशांक (सन १९९१ नुसार)	
		किंमत	निर्देशांक
१	आंध्रपदेश	०.३७७	२३
२	अरुणाचल प्रदेश	०.३२८	२९
३	आसाम	०.३४८	२६
४	बिहार	०.३०८	३२
५	गोवा	०.५७५	४
६	गुजरात	०.४३१	१७
७	हरियाणा	०.४४३	१६
८	हिमाचल प्रदेश	०.४६९	१३
९	जम्मू काश्मिर	०.४०२	२१
१०	कर्नाटक	०.४१२	१९
११	के रळ	०.५९१	३
१२	मध्यप्रदेश	०.३२८	३०
१३	महाराष्ट्र	०.४५२	१५
१४	मणिपुर	०.५३६	९
१५	मेघालय	०.३६५	२४
१६	मिझोराम	०.५४८	७
१७	नागालेंड	०.४८६	११
१८	ओरिसा	०.३४५	२८
१९	पंजाब	०.४७५	१२
२०	राजस्थान	०.३४७	२७
२१	सिक्कीम	०.४२५	१८
२२	तामिळनाडु	०.४६६	१४
२३	त्रिपुरा	०.३८९	२२
२४	उत्तर प्रदेश	०.३१४	३१
२५	पश्चिम बंगाल	०.४०४	२०
२६	अंदमान निकोबार	०.५७४	५
२७	चंदिगड	०.६७४	१
२८	दादर नगर हवेली	०.३६१	२५
२९	दिव दमण	०.५४४	८
३०	दिल्ली	०.६२४	२
३१	लक्षद्विप	०.५३२	१०
३२	पांडेचेरी	०.५७१	६

मानव विकास निर्देशांक (महाराष्ट्र राज्य)

अक्र	जिल्हा	मानव विकास निर्देशांक (सन २००१ नुसार)	
		किंमत	निर्देशांक
१	२	३	४
१	नवि मुंबई	१.००	१
२	मुंबई	१.००	२
३	ठाणे	०.८२	३
४	पुणे	०.७६	४
५	नागपुर	०.७१	५
६	रायगड	०.७०	६
७	सांगली	०.६८	७
८	कोल्हापुर	०.६४	८
९	सिंधुदूर्ग	०.६०	९
१०	सातारा	०.५९	१०
११	अहमदनगर	०.५७	११
१२	औरंगाबाद	०.५७	१२
१३	नाशिक	०.५१	१३
१४	जळगाव	०.५०	१४
१५	अमरावती	०.५०	१५
१६	वर्धा	०.४९	१६
१७	सोलापुर	०.४१	१७
१८	बिड	०.४७	१८
१९	लातुर	०.४७	१९
२०	भंडारा	०.४६	२०
२१	गोंदिया	०.४६	२१
२२	रत्नागिरी	०.४४	२२
२३	अकोला	०.४४	२३
२४	परभणी	०.४३	२४
२५	हिंगोली	०.४३	२५
२६	चंद्रपुर	०.४१	२६
२७	बुलढाणा	०.४१	२७
२८	उस्मानाबाद	०.३८	२८
२९	नांदेड	०.३७	२९
३०	धुळे	०.३६	३०
३१	वाशिम	०.३६	३१
३२	नंदुरबार	०.२८	३२
३३	जालना	०.२७	३३
३४	यवतमाळ	०.२२	३४
३५	गडचिरोली	०.२१	३५